

# Tarai`anga Taokotai i tetai Turanga Apii Matūtū na te Iti Tangata o Aotearoa

**Komakoma`anga no runga i te akaiv`anga o te Turanga Apii Patireia e te Kimi`anga Kite Apii e te au Turanga Puapinga e te Parāni a te Turanga Apii Tuatoru**

*E tau rai ei ngakau parau`anga na tatou te iti tangata o Aotearoa, i ta tatou turanga apii. Teia te akara`anga, te meitaki nei ta tatou au tamariki kimi kite apii me aka`āite`ia ratou ki to te ao katoa, e `āiteite ua ta tatou au tamariki kimi kite apii e ta tatou au puapii ki tetai ua atu o te ao katoa. Te arataki nei ta tatou turanga apii Mātauranga Māori i te ao katoa i te pae apii o te Māori o tetai ua atu enua, e e āka angaanga rai ta ratou i rave no te akaora`anga mai i te reo Māori e te peu Māori.*

*I te tuātau o te Komakoma`anga no runga i te Turanga Apii kua rongo matou i te reo o Aotearoa | Kōrero Mātauranga, te au uipa`anga a te turanga apii, e na roto i te piri`anga atu ki te putuputu`anga tei iki`ia, i te mea e te turanga piri`anga meitaki, e mea puapinga rava atu ia ki te tamariki kimi kite apii te turanga tau e te raverave`anga no te katoatoa/tamariki apii e to ratou ngutuare tangata e te kopu tangata, inara kare ta tatou turanga apii i teia tuātau e angaanga meitaki ana no te katoatoa.*



## Te Porokarāmu Angaanga a te Turanga Apii e te Komakoma`anga no runga i te Turanga Apii | Kōrero Mātauranga

Te rave nei teia Kavamani i tetai porokarāmu oonu tikai no te tiēni`anga i te turanga apii ravarāi, kia turu i te ora`anga meitaki atu no Aotearoa katoatoa. Ka tai nei, matou ka rave i teia tu angaanga taokotai no te kaveinga o te turanga apii, mei te apii tamariki rikiriki, ki te apii tuatai apii tuarua, ki te apii tuatoru e te apii terēni`anga.

I te pae mua o te mataiti 2018, kua akamata`ia te komakoma`anga a te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii, te au metua, te au ona angaanga moni, iwi, te au putuputu`anga oire, te au tu puapii, e te Kavamani, no runga i tei anoano`ia nei i Aotearoa no te turanga apii i teia ra e i te au tuātau ki mua, e ka akapeea e tupu ei.

Kua akamata takere matou i te tiēni`anga i te turanga apii, na roto i teia au parāni`anga e āru mai nei:

- » Ka Hikitia - te Parāni a te Mātauranga Māori
- » Te Parāni no te Angaanga a te Tuaranga Apii
- » Te Parāni a te Turanga Apii no te Ao Katoa
- » He taonga te tamaiti | E taonga te tamaiti – Parāni no te kimi`anga kite apii a te tamariki rikiriki
- » Te Parāni kia Rave`ia a te Moana-nui-o-Kiva no te Turanga Apii
- » Te Akatanotano`anga o te au Apii o Apopo
- » Te Akatanotano`anga Aka`ōu o te Turanga Apii no te Angaanga

## **Orama no te turanga apii:**

Kua akatika te Kavamani kia akatupu`ia tetai kaveinga motukore e 30 mataiti no te turanga apii o Aotearoa. Na te au Tiaki o te Komakoma`anga no runga i te Turanga Apii i akatupu i teia orama, no runga i tei rauka mai no roto i te Kōrero Mātauranga, ei akako`u`anga i ta te iti tangata o Aotearoa e inangaro nei no ta tatou turanga apii.

***Whakamaua te pae tata kia tina – Mou i te ko, mou i te ere, kia pukuru o vaevae, e kia mokora o kaki!***

*E uānga tatou na te `uanga kimi enua `ōu, kua kite i te au mea `ōu ma te kimi ravenga `ou i te ta'anga`anga i to ratou kite na roto i te opu`anga mai i te au mea e vai nei ki mua. E tau ta tatou apii`anga kia raverave mai i te katoatoa, te turanga tau e kia piri ua atu na reira tatou e tere atu ei ki mua e rauka mai ei te meitaki no to tatou iti tangata e to ratou teretere`nga no te tuātau ki mua e ta ratou ka aravei atu.*

***Whaia te pae tawhiti kia tata – Kīmī atu ki mua ma te uuuti kia piri vaitata mai!***

Kua patu`ia te orama ki runga i te irinaki`anga a Aotearoa no te turanga apii – kia rauka i tetai ua atu o Aotearoa i te apii kia manua, te tauturu i to ratou kopu tangata e to ratou oire tangata kia tere ki mua e kia akatupu i te ora`anga puapinga e te ora`anga meitaki no te tuātau ki mua ma te ora`anga kī`ia e te aroa e te takinga meitaki.

## **Komakoma`anga no runga i te akaivī`anga o te Turanga Apii Patireia e te Kīmī`anga Kite Apii e te au Turanga Puapinga e te Parāni a te Turanga Apii Tuatoru**

Ko te Korero Motu a te Turanga Apii Patireia e te Kīmī`anga Kite Apii e te au Turanga Puapinga (NELP) e te Parāni a te Turanga Apii Tuatoru (TES) te au turanga puapinga no te rave atu ki roto i te au ngā`i kimi kite apii mei te tamariki rikiriki e tae rava atu ki te turanga apii tuatoru e te apii terēnī`anga. E papa ture tei tata`ia na te NELP e te TES tei akamana`ia e te Education Act 1989, e te akakite mai nei teia i te irinaki`anga o te Kavamani kia riro te au turanga apii ei akameitaki atu i te turanga piri`anga meitaki, te turanga tau e te raverave`anga no te katoatoa i roto i te turanga apii.

Ka inangaro`ia te aronga aka`aere tei roto i te turanga apii tamariki rikiriki, te turanga apii tuatai e te turanga apii tuarua kia rave i te au turanga puapinga o NELP. E tau rai kia akama`ara te Tertiary Education Commission e te New Zealand Qualifications Authority i te TES. Ka inangaro`ia te Tertiary Education Organisations kia akaāri mai i roto i ta ratou parāni akatupu e ka akape`ea e rauka ai ia ratou te au turanga puapinga a te TES.

No roto mai teia akaivī`anga a te NELP e te TES i te tuātau Komakoma`anga a te Turanga Apii | Kōrero Mātauranga, e te piri`anga tei iki takere ia ki te tamariki e te tamariki mapu ma ratou o te turanga apii tuatoru.

Kua tapiri`ia atu ki teia piri`anga, kua rauka katoa mai i roto i te akaivī`anga a te NELP e te TES te turanga o ta tatou turanga apii e ka akape`ea te au turanga apii kia puapinga rava atu te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii e to ratou ngutuare tangata e te kopu tangata.

## Au Irinaki`anga no te apii

I te pae mua o te mataiti 2018 kua tuku mai te Kavamani i ta ratou au irinaki`anga no te porokarāmu angaanga no te apii - kua aka`ōu`ia teia kia o mai te akakite`anga a Aotearoa i te au mea inangaro rava ia atu e ratou.

Tei roto te NELP e te TES i te au irinaki`anga no te apii e te akaāri mai nei i te kaveinga o te Kavamani kia meitaki atu te kokoti`anga e te turanga piri`anga i roto i te au tu turanga apii katoatoa.

### Irinaki`anga Tai: Ei rotopu te au tamariki kimi kite apii – ei rotopu te au tamariki kimi kite apii e to ratou kopu tangata i te turanga apii

- » Kua iri tinamou`ia te turanga piri`anga meitaki ki te kimi kite apii.
- » E tau rai kia kore ua atu tetai tamariki kimi kite apii/tamariki apii e to ratou ngutuare tangata e te kopu tangata e takinga kino ia, e akokino`ia no tonu iti tangata e kia akokino`ia no tonu turanga tangata.
- » Kimi`ia, akarongo`ia te reo o te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii, te ngutuare tangata, te kopu tangata e to ratou oire tangata.

### Irinaki`anga Rua: Tomo`anga paruru kore – ka rauka i tetai ua atu tamariki kimi kite apii te puapinga maata o te apii

- » Kia rauka te turanga apii e kia oronga`ia ki te katoatoa. Kia akameangiti`ia mai te au paruru`anga e tāpū nei i te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii no te aere atu ki te apii, mei te ravakore o te moni e te apikepiko kopapa, i reira e rauka ai i te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii te au raverave`anga meitaki no te katoatoa e te puapinga no te au tuātau ki mua.

### Irinaki`anga Toru: Turanga apii`anga e te aka`aere`anga – meitaki atu te puapinga ki te tamariki kimi kite apii e te kopu tangata me meitaki the turanga apii`anga e te aka`aere`anga

- » Ka inangaro tatou i te au puapii e turanga kimi`anga kite apii tuketuke to ratou, te karape e te maroiroi kia rave i te apii`anga meitaki rava atu no te tamariki kimi kite apii/tamariki apii.
- » Kia akatupu`ia te turanga aka`aere`anga i te au takai`anga ravarai o te ngā`i angaanga kia meitaki atu te kimi`anga kite apii i te au ra tātakitai.

### Irinaki`anga A: Te kimi`anga kite apii e te angaanga o te tuātau ki mua – kimi`anga kite apii e tau ki te ora`anga o Aotearoa i teia ra e te roa`anga atu o to ratou ora`anga

- » Ka inangaro te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii i te tomo atu ki roto i te apii`anga te ka teateamamao ia ratou no te turanga tuketuke e te au manamanata o te angaanga moni o te tuātau ki mua. E tu`anga puapinga teia no te turanga enua tangata, te au ara ki te angaanga moni e te kimi`anga kite apii i te roa`anga o te ora`anga.
- » Te aite`anga i reira no te tamariki Māori kimi kite apii, kia rauka ia ratou te kite e te mārama no te tomo`anga atu ki roto i te ao Māori, te ora`anga o Aotearoa e te ao katoa.

### Irinaki`anga Rima: Apii`anga tau no teia ao katoatoa e te turanga raverave`anga no te katoatoa – ka irinaki`ia te apii`anga motukore o Aotearoa

- » Ka inangaro`ia te turanga apii kia irinaki maata ia, kia rauka i te tiēni e i te oronga atu i tei anoano`ia ki te au tamariki kimi kite apii katoatoa/tamariki apii e ki to tatou ao tiēniēni. Ka inangaro`ia kia akangateitei`ia te turanga apii o Aotearoa i roto i teianei ao e kia turu meitaki ia te piri`anga tokorua o te Māori e te Korōna.
- » Ka inangaro katoa ia te turanga apii kia akaāri mai i te tino rangatiratanga – te tika`anga anake ki te Māori no ta ratou apii`anga e kia akamatutu`ia i te kimi ravenga i raro ake i te arataki`anga a te Māori.

## Te Korero Motu a te Turanga Apii Patireia e te Kimi`anga Kite Apii e te au Turanga Puapinga:

Te akakite mai nei te NELP i te turanga puapinga a te Kavamani no te apii` anga i roto i te turanga apii tamariki rikiriki, te turanga apii tuatai e te turanga apii tuarua. Na te turanga puapinga a NELP e tauturu ia ratou e aka`aere nei i te au apii, te kura, te au turanga apii tamariki rikiriki, kia akara matatio ki te au ravenga e puapinga atu ei te tamariki kimi kite apii/tamariki apii i roto i te au ra tātakitai.

Tei te aronga e taonga aka`aere to ratou, mei te boards of trustees e te early childhood centre licensees te apainga no te ta`anga`anga atu i te NELP.

Matakite: kare te au turanga puapinga i akapapa`ia mei te mea puapinga rava atu ki runga me kore ra te mea inangaro rava ia atu.

### Te Korero Motu a te Turanga Apii Patireia e te Kimi`anga Kite Apii e te au Turanga Puapinga - te au turanga puapinga e tamanako`ia nei:

*Kia manua te irinaki`anga tātakitai no te turanga apii, ka inangaro`ia te au turanga tamariki rikiriki kimi kite apii e te au apii kia:*

**Irinaki`anga Tai:** Ei rotopu te au tamariki kimi kite apii – ei rotopu te au tamariki kimi kite apii e to ratou kopu tangata i te turanga apii

- 1 Akapāpū kia akono meitaki`ia, kia akameitaki`ia e kia takave`ia atu noātu e ko`ai, mei to ratou turanga, reo e ta ratou peu, e te kimi`anga kite apii e anoano`ia ra e te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii tātakitai.
- 2 Arikī`ia atu te ngutuare tangata e te kopu tangata ei taokota`anga ki rotopu i te kimi`anga kite apii e te puapinga tei rauka i te tamariki kimi kite apii/tamariki apii.

**Irinaki`anga Rua:** Tomo`anga paruru kore – ka rauka i tetai ua atu tamariki kimi kite apii te puapinga maata o te apii

- 3 Kia teitei ua atu te irinaki`anga no te tamariki kimi kite apii/tamariki apii e kia pē`ia atu ki va`o te au ravenga e paruru nei i te puapinga o te au tu apii`anga ravarai.
- 4 Turu`ia te au tu nekeneke`anga ki roto atu, ki roto ua nei e mei tetai ngā`i apii`anga ki tetai atu.
- 5 Akapāpū meitaki kia kore e na te ravakore o te moni e tetai ua atu manamanatā e paruru i te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii e to ratou kopu tangata kia apii akavākore`ia, kimi`anga kite apii e te tomo`anga atu ki roto i te ora`anga o te turanga apii tamariki rikiriki me kore ra te au turanga apii.

**Irinaki`anga Toru:** Turanga apii`anga e te aka`aere`anga – meitaki atu te puapinga ki te tamariki kimi kite apii e te kopu tangata me meitaki the turanga apii`anga e te aka`aere`anga

- 6 Utuutu`ia te aronga `anga`anga kia matūtū te `āpi`i`anga `ē te `aka`aere`anga ma te turu atu kia matūtū te turanga `āpi`i katoatoa.
- 7 Tāuru`ia atu te reo Māori e te peu a te Māori ki roto i te ngā`i kimi`anga kite apii i te au ra tātakitai.

**Irinaki`anga A:** Te kimi`anga kite apii e te angaanga moni o te tuātau ki mua – kimi`anga kite apii e tau ki te ora`anga o Aotearoa i teia ra e te roa`anga atu o to ratou ora`anga

- 8 Akapāpū meitaki e te oronga nei ratou i te au kite ei rakei i te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii kia mārama ei ratou i te au turanga/peu tuketuke e te turanga ta`ito o Aotearoa.

**Irinaki`anga Rima:** Apii`anga tau no teia ao katoatoa e te turanga raverave`anga no te katoatoa – ka irinaki`ia te apii`anga motukore o Aotearoa

- 9 Akatupu`ia te piri`anga ooa ki te iwi e te hapū o te oire e te oire tangata kia tau ki tei manakonako`ia no te kaveinga tei parānī`ia.

## Te Parāni a te Turanga Apii Tuatoru:

Kua tuku mai te TES i te kaveinga a te Kavamani no te parāni`anga roa e te au turanga puapinga no te turanga apii tuatoru. E tau rai kia akama`ara te Tertiary Education Commission e te New Zealand Qualifications Authority i te TES. Ka inangaro`ia te Tertiary Education Organisations kia akaāri mai i roto i ta ratou parāni akatupu e ka akape`ea e rauka ai ia ratou te au turanga puapinga a te TES.

Tei roto te au turanga puapinga e 13 i roto i te akaivi a TES ei akapāpū kia aiteite te puapinga no te au tamariki kimi kite apii katoatoa, auraka kia ngaropoina`ia te Māori e te tamariki kimi kite apii no te Moana-nui-o-Kiva e ratou tei anoano kia turu`ia no te kimi`anga kite apii, i te mea e kare ratou e akono meitaki ia ana e te turanga apii tuatoru i teia tuātau. Te kimi katoa nei te au turanga puapinga i te akapāpū e kua papa te tipātimani no te turanga tiēniēni o te angaanga moni e kia rauka meitaki ma te mārama te au ara ki te angaanga moni e te turanga kimi`anga kite apii no te roa`anga o te ora`anga.

Matakite: kare te au turanga puapinga i akapapa`ia mei te mea puapinga rava atu ki runga me kore ra te mea inangaro rava ia atu.

### Te Parāni a te Turanga Apii Tuatoru - te au turanga puapinga e tamanako`ia nei:

*Kia manuia te irinaki`anga tātakitai no te turanga apii, ka inangaro`ia te turanga apii tuatoru kia:*

**Irinaki`anga Tai:** Ei rotoru te au tamariki kimi kite apii – ei rotoru te au tamariki kimi kite apii e to ratou kopu tangata i te turanga apii

1 **Akapāpū meitaki kia akono meitaki`ia, kia tākave`ia noātu e ko`ai e kia akarongo`ia atu i roto i te au ngā`i o te turanga apii tuatoru.**

**Irinaki`anga Rua:** Tomo`anga paruru kore – ka rauka i tetai ua atu tamariki kimi kite apii te puapinga maata o te apii

2 **Kia mārama e kia rave i tei anoano`ia e tei manakonako`ia e te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii.**

3 **Akatupu`ia kia mārama meitaki te au ara e rauka ai i te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii kia puapinga ta ratou e manakonako ra.**

4 **Anga`ia kia maata te au turanga apii e te au turanga apii`anga kia rauka te kimi`anga kite no te roa`anga o te ora`anga.**

**Irinaki`anga Toru:** Turanga apii`anga e te aka`aere`anga – meitaki atu te puapinga ki te tamariki kimi kite apii e te kopu tangata me meitaki the turanga apii`anga e te aka`aere`anga

5 **Parāni akatupu`ia ta ratou aronga angaanga kia matūtū ta ratou raverave`anga kia piri atu ki te anoano o te au tamariki kimi kite apii/tamariki apii, ngā`i angaanga moni, te au pu o te au ngā`i angaanga moni e te oire tangata.**

6 **Tāru`ia atu te reo Māori e te peu a te Māori ki roto i te ngā`i kimi`anga kite apii i te au ra tātakitai.**

7 **Oronga`ia atu te apii`anga e te kimi`anga kite apii na roto i te peu e te akono`anga tau.**

**Irinaki`anga A:** Te kimi`anga kite apii e te angaanga moni o te tuātau ki mua – kimi`anga kite apii e tau ki te ora`anga o Aotearoa i teia ra e te roa`anga atu o to ratou ora`anga

8 **Neke pakari ia te turanga o te apii`anga e te kimi`anga kite apii ki te au ngā`i angaanga moni.**

9 **Kimikimi aka`ōu`ia te manakonako`anga no runga i ta tatou e apii nei e te kimi`anga kite apii no te turanga tiēniēni o te ngā`i angaanga moni.**

10 **Arataki`ia ma te akakite maru atu i te tuatua no runga i te au turanga angaanga moni.**

11 **Akamaro`iro`i`ia te au TEOs e te au pu angaanga moni kia angaanga kapiti i te terēni`anga i ta ratou aronga angaanga kia meitaki atu.**

**Irinaki`anga Rima:** Apii`anga tau no teia ao katoatoa e te turanga raverave`anga no te katoatoa – ka irinaki`ia te apii`anga motukore o Aotearoa

12 **Mouria`ia ma te akangateitei atu i to tatou turanga patireia.**

13 **Akapuapinga`ia te taonga kimi kite kia māruarua a Aotearoa.**

## Ka inangaro matou i te kite i toou manako

Kua ui atu matou na roto i te Komakoma`anga no runga i te Turanga Apii | Kōrero Mātauranga i toou manako`anga ea`a te au turanga puapinga tau no te turanga apii. Kua akatupu`ia teia au turanga puapinga, no runga i taau i akitekite mai e no runga katoa i ta matou i kite no runga i te angaanga e tupu nei i roto i te au turanga apii.

Te inangaro nei matou i teia tuātau i te akapāpū, me kua tano rai ta matou urī`anga i toou au manakonako`anga e te au mea manatā kia koe i roto teia irinaki`anga `ōu a NELP raua ko TES no runga i te au turanga puapinga. Matakiti kare matou e kimikimi manako ana no runga i te orama me kore ra te au irinaki`anga no te turanga apii.

Kua akamata`ia te kimikimi`anga manako no runga i te NELP e te TES, e ka piri to te TES i te pae openga o Okotopa, e to NELP i te pae openga o Noema. Akakite mai i toou manako na runga i te au vāito`anga kupenga uira, te tātā`anga mai, te au tu akakitekite`anga `ōu na roto i te mareva mei te pukamata, e te aravei`anga mata ki te mata.

### Te ara ki te au vāito`anga (akapiri`anga atu)

Tei konei te au vāito`anga kupenga uira no runga i te au turanga puapinga a te NELP e te TES ei akaki naau:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/shaping-a-stronger-education-system-for-all/>

### Tuatua no runga i te tātā`anga mai

Te `āriki katoa atu nei matou i ta kotou tātā`anga no runga i te au turanga pu`apinga, mēre uira`ia mai ki: [NELP.TES@education.govt.nz](mailto:NELP.TES@education.govt.nz)

## Ka inangaro tuatua akakite aka`ōu?

### Akapiri`anga atu ki te NELP no tetai atu tuatua akakite

Ka kitea i konei te au akakite`anga poto tei akatupu`ia no runga i te au kimikimi`anga tei rauka mai ei turu i te akaivi no ruanga i te au turanga puapinga a NELP:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/national-education-and-learning-priorities/evidence-briefs/>

Rave akono`ia te anau tamariki mei te auro rai, tei konei rai te ko`u`anga tuatua o te piri`anga ki te au pupu o te tamariki rikiriki e te au tamariki mapu o te mataiti 2018 :

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/national-education-and-learning-priorities/what-you-told-us/>

### Akapiri`anga atu ki te TES no tetai atu tuatua akakite

Akara ki konei ki te kupenga uira no te au ripōti no runga i te piri`anga, te tātā`anga no runga i te `uri`uri`anga manako e te au kimikimi`anga poto tei rauka mai:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/tertiary-education-strategy/>

## Au ui`anga?

Me e ui`anga taau, aravei atu: [NELP.TES@education.govt.nz](mailto:NELP.TES@education.govt.nz)



**Kōrero**

**Mātauranga**

**Me kōrero tātou**

**Have your say about the future of education.**

**Join the conversation at [conversation.education.govt.nz](https://conversation.education.govt.nz)**



